

<https://doi.org/10.18778/0208-6069.102.03>

*Bożena Anna Czech-Jezińska**

 <https://orcid.org/0000-0002-0735-8166>

*Antoni Dębiński***

 <https://orcid.org/0000-0003-0777-7448>

UBI THESAURUS TUUS, IBI ET COR TUUM

TADEUSZ CZACKI W BADANIACH IRENEUSZA JAKUBOWSKIEGO

Streszczenie. Tadeusz Czacki to wybitna postać w historii Polski XVIII-wiecznej. Był społecznikiem i historykiem, z powodzeniem doprowadził do założenia słynnego Liceum Krzemienieckiego, gdzie nauka prawa (w tym prawa rzymskiego) była ważną częścią edukacji szkolnej. Doktor Ireneusz Jakubowski opublikował trzynaście artykułów poświęconych tej postaci i jej poglądom, w szczególności na znaczenie prawa rzymskiego w polskiej historii prawa. Autorzy dokonują syntetycznego przeglądu twórczości Ireneusza Jakubowskiego dedykowanej Tadeuszowi Czackiemu i jego poglądom, zwłaszcza w odniesieniu do prawa rzymskiego.

Słowa kluczowe: Ireneusz Jakubowski, Tadeusz Czacki, prawo rzymskie w Oświeceniu, historia nauki prawa rzymskiego w Polsce

UBI THESAURUS TUUS, IBI ET COR TUUM. TADEUSZ CZACKI IN IRENEUSZ JAKUBOWSKI'S RESEARCH

Abstract. Tadeusz Czacki was an outstanding activist and historian, who lived at the turn of the 18th century. He founded a famous secondary school in Krzemieniec, where teaching law (including Roman law) was an important part of education. Dr Ireneusz Jakubowski has published thirteen articles on Tadeusz Czacki and his perspective on the importance of Roman law in Polish legal history. The authors synthesised Ireneusz Jakubowski's research on Tadeusz Czacki and his ideas about law, especially Roman law.

Keywords: Ireneusz Jakubowski, Tadeusz Czacki, Roman law in the age of Enlightenment in Poland, History of Roman legal studies in Poland

* Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katedra Prawa Rzymskiego, bozena.czech-jezińska@kul.pl

** Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Wydział Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji, Katedra Prawa Rzymskiego, antoni.debinski@kul.pl

„ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum”
„gdzie skarb twój, tam i serce twoje”¹

Powyższa inskrypcja ewangelicznego pochodzenia znalazła się w 1938 r. na ścianie Biblioteki Liceum Krzemienieckiego (wcześniejszego Gimnazjum Wołyńskiego), gdzie wmurowano tablicę na pamiątkę napisu umieszczonego na urnie z sercem Tadeusza Czackiego, założyciela tej szkoły, w 125 rocznicę jego śmierci. „Serce Czackiego spoczęło w instytucji, której on pracę całego życia poświęcił”, pisała później znana publicystka okresu międzywojennego Irena Kosmowska (Kosmowska 1918, 34). Serce Ireneusza Jakubowskiego spoczęłoby zapewne w gmachu opery – to przecież śpiew był jego *un premier amour*, prawo rzymskie musiało w tym przypadku ustąpić mu pierwszeństwa. Jeśli jednak chodzi o romanistykę prawniczą, to w tej dziedzinie doktor Jakubowski większość swojej działalności poświęcił właśnie T. Czackiemu. Tej postaci, a dokładniej myśli prawnej Czackiego miała również dotyczyć praca habilitacyjna doktora Jakubowskiego, do której opublikowania przygotowywał się przez ponad trzydzieści lat. Pierwsze wzmianki o opracowywanej rozprawie i zgromadzonych w tym celu materiałach w dokumentacji archiwalnej datowane są na rok 1990 (Archiwum n.d.). Pracy habilitacyjnej nie udało się sfinalizować, pozostało jednak kilkanaście artykułów o charakterze przyczynkarskim, których przeglądu postanowiono dokonać w niniejszym opracowaniu poświęconym pamięci łódzkiego tenora i romanisty. Przede wszystkim jednak warto przypomnieć to, kim był bohater, wokół którego dr Jakubowski osnuł swą działalność publikacyjną, i w jaki sposób działalność Czackiego weszła w krąg jego zainteresowań. Dzisiaj jest to postać dość mocno już zapomniana, ale był on szczególnie doceniany na przełomie XIX i XX w. oraz w okresie międzywojennym, gdy dążenia patriotyczne nakazywały sięgnąć do historii wielkich Polaków, zasłużonych dla ojczyzny i rozwoju polskośći. Jego nazwisko przybierały ulice (jak np. od 1919 r. w Warszawie), place (np. w Przemyślu), szkoły (Gimnazjum w Warszawie – dziś XXVII Liceum Ogólnokształcące). W 1924 r. w Łucku po wybudowaniu w miejsce starego mostu Bratskiego nowej konstrukcji ochrzczonej imieniem polskiego króla Kazimierza Wielkiego umieszczono na niej cztery popiersia wybitnych polskich działaczy kultury i nauki: Juliusza Słowackiego, Józefa Kraszewskiego, Henryka Sienkiewicza i właśnie Tadeusza Czackiego (Nosaliuk, Andreyczuk 2014, 352). Ten fakt najlepiej może świadczyć o niewątpliwym uznaniu ówczesnych Polaków dla tego męża stanu.

Tadeusz Czacki herbu Świnka był historykiem i prawnikiem, ale również aktywnym działaczem politycznym i oświatowym, żyjącym na przełomie XVIII

¹ Dokładnie: „ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum” (Mt 6,21); „gdzie jest skarb twój, tam jest i serce twoje” (cyt. za: <http://biblia-online.pl/Biblia/ClementineVulgate/Ewangelia-Mateusza/6/22>, tłum. własne).

i XIX w. (1765–1813)². Urodzenie w Rzeczypospolitej jeszcze przed pierwszym jej rozbiorem, w rodzinie polskiej magnaterii szlacheckiej piastującej wysokie urzędy państwowe oraz zaangażowanej politycznie dało Czackiemu odpowiednie podstawy patriotyczne i szlif postawy obywatelskiej. Wszechstronne wykształcenie młodego Tadeusza, owocujące rozległą wiedzą i horyzontami oraz erudycją mogło zostać odpowiednio spożytkowane w wymiarze sprawiedliwości, gdzie został zatrudniony jeszcze przed ukończeniem dwudziestego roku życia. W dziedzinie prawa był właściwie samoukiem-pasjonatem, żywo korzystał jednak w tym zakresie z pomocy lepiej wykształconych, m.in. Hugona Kołłątaja (1750–1812). Erudycja, lekkość pióra i zdolności oratorskie pomogły mu w praktyce prawniczej, okazało się jednak, że szczególnie predestynowany był do działalności ukierunkowanej na rozwój kadr prawniczych. Już po przeprowadzeniu wszystkich rozbiorów, jako wizytator szkół trzech guberni: kijowskiej, wołyńskiej i podolskiej, miał główny wpływ na utworzenie w 1805 r. szkoły w Krzemieńcu, mającej być ostoją polskości i określanej jako „Ateny Wołyńskie”. Pomocą w realizacji tego ambitnego zamierzenia służyli mu inni wielcy rodacy, jak Stanisław Staszic (1755–1826), Ignacy Potocki (1750–1809) i Jan Śniadecki (1756–1830), ale przede wszystkim Hugo Kołłątaj, z którym Czacki obficie korespondował. Ambitne założenia Czackiego przewidywały w utworzonej szkole nawet „wydział prawa” w postaci wydzielonej tzw. „szkoły nauk moralnych świeckich”, obejmującej pięć katedr prawnych (prawa natury i prawa narodów, praw dawnych i współczesnych innych narodów oraz prawa cywilnego). Na „wydziale nauk moralnych duchownych” miała być natomiast powołana katedra prawa kanonicznego. Dalekosiężne zamierzenia Czackiego nie zostały zrealizowane, z wielu różnorodnych względów. Plany przekształcenia z czasem Liceum w Uniwersytet upadły m.in. z powodu braku odpowiedniej kadry, śladem zaś tych intencji było nauczanie prawa rzymskiego w „Atenach Wołyńskich”. Wykładowcą tego przedmiotu był m.in. Ignacy Ołdakowski (1785–1821)³. Szkoła przetrwała swojego twórcę, została jednak zamknięta przez władze carskie po powstaniu listopadowym. W 1833 r. wszystkie cenne zbiory, ruchomości szkolne i bibliotekę przeniesiono do Kijowa, zostały one przekazane częściowo tworzącemu się tam uniwersytetowi oraz bibliotece.

Tadeusz Czacki wsławił się więc swoim ukochanym dziełem, jakim było Gimnazjum, a potem Liceum w Krzemieńcu, jednakże znany był również jako twórca prac naukowo-badawczych dotyczących przede wszystkim historii prawa polskiego. Popularyzował zresztą wiedzę w tym zakresie, czytając swe rozprawy na uroczystych sesjach organizowanych w tejże szkole. Najbardziej znaną jego

² Zrezygnowano z podawania dalszej literatury o Tadeuszu Czackim, odsyłając przy tym do publikacji dr. Ireneusza Jakubowskiego, gdzie została ona sumiennie zestawiona. Najnowszą pozycją o charakterze kompleksowej biografii Czackiego jest monografia Ewy Danowskiej (2006).

³ O prawie rzymskim i jego wykładowcach w Gimnazjum i Liceum Krzemienieckim ostatnio pisał (ze wskazaniem dalszej literatury i nieznanymi wcześniej źródłami) Sławomir Godek (2018, 189–213).

pracą, która zapoczątkowała spór o rolę prawa rzymskiego w XIX-wiecznej Polsce, była wydana w latach 1800–1802 dwutomowa publikacja *O litewskich i polskich prawach o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy w 1529 roku wydanym*. Wpisywała się ona w trudny czas, w jakim znalazł się polski naród na ziemiach pod zaborami, który sprzyjał gorzkim refleksjom historycznym i tworzył podatny grunt pod pytania o przyszłość. Praca Czackiego nie była pełną monografią historii prawa polskiego, dała jednak początek długotrwałej dyskusji nad miejscem i rolą prawa rzymskiego w polskim systemie prawa i została przez słynnego lwowskiego historyka prawa Oswalda Balzera (1858–1933) uznana za najważniejsze dzieło w tej polemice. Tadeusz Czacki zajął się szerzej działalnością publicystyczną, a jego głównym obszarem zainteresowania w nauczaniu prawa i jego historii były zagadnienia ustrojowo-prawne. Pisał o sejmie i senacie, o gospodarce, wojskowości, podatkach oraz innych kwestiach natury ogólnopństwowej. Jego prace przybierały niekiedy charakter antykwaryczny, ale stanowiły wartościowe opracowania zarówno dla filologów, historyków, jak i historyków prawa.

Ireneusz Jakubowski zajął się poglądami Czackiego niewątpliwie pod wpływem swojego mistrza – prof. Jana Kodrębskiego (1936–1997). To właśnie dzięki inspiracji tego romanisty, interesującego się wpływami prawa rzymskiego w wieku XIX, jak również w wieku wcześniejszym, doktorat Jakubowskiego *Prawo rzymskie w projektach kodyfikacyjnych polskiego Oświecenia* (1984). W monografii tej Czackiemu nie poświęcono więcej uwagi, na pierwszym planie stawiając tytułowe zagadnienia. Nie znajdziemy w niej nawet jego biogramu, a nazwisko to pojawia się co prawda kilkanaście razy, ale przede wszystkim przy okazji korespondencji Hugona Kołłątaja adresowanej do Czackiego. Jedynie na stronie 55 znajdujemy informację o liceum założonym przez niego w Krzemieńcu oraz o tym, że „w szkole fundacji T. Czackiego prawo rzymskie było wykładane”. Dalsze uwagi na temat Czackiego dotyczą poglądu analogicznego do tego Kołłątaja, że prawo rzymskie jest istotne dla wykształcenia prawnika, niemniej nie miało ono żadnego wpływu na „prawa pisane narodu polskiego, które nie pochodzą od praw rzymskich”, bowiem „prawa nasze nie idą od Rzymian” (Jakubowski 1984, 57). Założyciel krzemienieckiego liceum musiał zatem nieco poczekać na dokładniejsze studia.

Jan Kodrębski, autor m.in. świetnego dzieła *Prawo rzymskie w Polsce w XIX wieku* (1990), zawarł w nim kilka wątków dotyczących Czackiego. Już w pierwszym przypisie przywołał głośną pracę Czackiego *Czy prawo rzymskie jest zasadą praw litewskich i polskich* (1809), czytana przez autora na otwarciu roku szkolnego w 1808 w szkole w Krzemieńcu, od niej rozpoczynając swą znakomitą analizę wpływów prawa rzymskiego na XIX-wiecznych ziemiach polskich. Nie pominął również wykładów z tego przedmiotu w Liceum Krzemienieckim oraz współpracy pomiędzy wykładowcą Ignacym Ołdakowskim i Tadeuszem Czackim (Kodrębski 1990, 49). Zwrócił przy tym uwagę, że Ołdakowski, jako przeciwnik prawa natury,

zauważył w Czackim zwolennika szkoły historycznej (Kodrębski 1990, 51). Wspominał również o polemice między Czackim a Wincentym Bandtkiem (1783–1846), który bronił roli prawa rzymskiego w dziejach Polski (Kodrębski 1990, 75–780, 129–137), zatrzymał się też dłużej przy twórczości Czackiego (Kodrębski 1990, 76, przyp. 154, 109–110, 112–129) przede wszystkim na tle wspomnianej dyskusji z Bandtkiem⁴. Czacki wypadł tu w ocenie Jana Kodrębskiego słabiej od swojego adwersarza, ponieważ odrzucił jakikolwiek wpływ prawa rzymskiego na prawo polskie oraz popełnił przy przedstawianiu dziejów prawa rzymskiego liczne błędy i anachronizmy. Stało się to zresztą podstawą do kontynuacji tejże dyskusji, do której włączały się kolejne postaci w XIX w., a którą prof. Kodrębski przedstawił we wspomnianej wyżej monografii. Jak pisał, Czacki, już po swojej śmierci, właściwie stał się przegranym w tej polemice, pozostając raczej osamotnionym „w swym odmawianiu prawu rzymskiemu wszelkiego znaczenia” (Kodrębski 1990, 164). Mimo tego Jan Kodrębski zauważył, że „nie istnieje do dziś pełna monografia naukowa Tadeusza Czackiego”, a „potrzeba całościowego przedstawienia tej wybitnej postaci jest oczywista” (Kodrębski 1990, 112), zaś „recepca dzieła Czackiego zasługuje na odrębne opracowanie” (Kodrębski 1990, 117, przyp. 68). Jak się wydaje, te właśnie uwagi, poparte wagą autorytetu łódzkiego romanisty, stały się kanwą, na której dr Jakubowski chciał oprzeć swą rozprawę habilitacyjną. Zaznaczył te zamierzenia już w pierwszych artykułach poświęconych Czackiemu, które ukazały się w 2000 r. Były to publikacje w pracach zbiorowych. Jedna, zatytułowana „Kilka uwag o działalności Tadeusza Czackiego jako prawnika” – w księdze poświęconej właśnie pamięci Jana Kodrębskiego (Jakubowski 2000a), druga – „Tadeusz Czacki – Jurist, Rechtshistoriker oder Aniquitätensammler” – w pierwszym tomie książki dedykowanej prof. Witoldowi Wołodkiewiczowi (Jakubowski 2000b). Ireneusz Jakubowski przypomniał w nich sylwetkę Tadeusza Czackiego, wyróżniając w jego działalności trzy główne płaszczyzny. Pierwsza z nich, naukowo-badawcza, to historia prawa polskiego oraz wpływy na kształt tego prawa, zwłaszcza poprzez prawo rzymskie. Drugą była działalność w zakresie kształcenia prawniczego, realizowana w Liceum w Krzemieńcu. Trzecia zaś to praktyka prawna, w której Czacki widział swój cel w postaci służby dla państwa i społeczeństwa. Ireneusz Jakubowski w obu artykułach wy dobył wiedzę swego bohatera z zakresu nauk prawnych – przede wszystkim z prawa rodzimego, ale również z historii prawa. Czacki został bowiem uznany za historyka nie tylko prawa polskiego, lecz szerzej – historii prawnych i politycznych doktryn. Doktor Jakubowski zauważył, że twórczość Czackiego nosi cechę antykwaryzmu, co z jednej strony typuje ją jako istotną dla historyków i historyków prawa, z drugiej jednak sprawia, że wiele z jego ustaleń z czasem się zdezaktualizowało. Mimo tego pozycja Czackiego wśród historyków prawa, jak podkreślał I. Jakubowski w swych pierwszych o nim pracach, nie powinna być kwestionowana,

⁴ Obszernie temat tejże dyskusji i jej kontynuację przedstawił Sławomir Godek (2002, 106–111).

zaś jego trud, wkładany w działalność historyczno-prawną, traktowaną jako element walki o przetrwanie narodu pozbawionego państwa, należy z dzisiejszej perspektywy wysoko oceniać.

W 2001 r. Jakubowski opublikował artykuł „Romanistyczne akcenty w działalności Tadeusza Czackiego w związku z 200-leciem ukazania się tomu I *O literwskich i polskich prawach* (Jakubowski 2001). Przeanalizował w nim stosunek oświeceniowego publicysty do *ius Romanum* na kilku płaszczyznach: jako ogólnorozwojowego przedmiotu wykładowego na studiach prawniczych, składnika tworzącego formację intelektualną profesora prawa i ważnego elementu europejskiej kultury prawnej oraz jako potencjalne źródło czy też budulec prawa rodzimego. Jakubowski zauważał przy tym pewien rozdźwięk pomiędzy szacunkiem, jaki żywił Czacki do prawa rzymskiego w znaczeniu przedmiotu wykładowego, co przejawiało się w przeforsowaniu tego wykładu w programie szkoły w Krzemieńcu i randze, jaką mu tam nadawano, a jednoczesnym odmawianiem prawa rzymskiemu jakiegokolwiek wpływu na prawo polskie. Czacki był bowiem zwolennikiem teorii normańsko-germańskiej genezy praw polskich, co skutkowało u niego negowaniem tego wpływu na wszystkie możliwe sposoby. Doktor Jakubowski wywodził w związku z tym, że lektura prac tego autora dowodzi, iż znał on prawo rzymskie w stopniu bardzo dobrym, doceniał jego rolę dla systemu prawnego Europy, a jednak jego spojrzenie i ocena w zakresie poszczególnych rozwiązań były bardzo pobieżne, przez co często błędne. Głębsze i bardziej trafne spostrzeżenia, jak zauważa Jakubowski, dotyczą jedynie tych punktów, w których Czacki znajdował potwierdzenie swoich teorii. Słowem – były to oceny powierzchowne, subiektywne i nieco pochopne, zresztą ich autor dokonał pewnej korekty w tym zakresie pod koniec życia, m.in. na skutek wydania *Kodeksu Napoleona*. Przedwczesna śmierć nie pozwoliła jednak Czackiemu na poważniejszą weryfikację poglądów i podzielenia się nimi ze światem naukowym XIX w.

W swojej kolejnej publikacji „Tadeusza Czackiego *Rozprawa o Żydach a prawo rzymskie*”, pochodzącej z 2005 r. (Jakubowski 2005a), I. Jakubowski zajął się bardziej szczegółowo jedną z prac tego uczonego. Szukał w niej skrupulatnie śladów prawa rzymskiego, aczkolwiek liczba odnalezionych odniesień nie była znacząca. Ponadto w większości dotyczą one rozwiązań ustrojowo-społecznych starożytnego Rzymu, obejmujących sytuację Żydów w państwie rzymskim. Nieliczne fragmenty tyczą się rzymskiego prawa prywatnego, zresztą przy dość wybiórczym powoływaniu się na źródła prawa rzymskiego. Jakubowski dokonuje ich przeglądu i dochodzi do wniosku, że pozostawienie przez Czackiego tych rozwiązań przeważnie bez komentarza wynika ze stosowanej przez niego metody badawczej, opartej na oświeceniowym antykwaryzmie – koncepcje rzymskie były dla niego jedynie podparciem dla własnych historycznych rozważań. Stawia przy tym po raz pierwszy tezę, że mimo pozorów oficjalnej niechęci Czacki w istocie akceptował rolę prawa Rzymian w rozwoju prawa polskiego do XIX w., choć Jakubowski podkreśla kruchość tego przypuszczenia. Romanista zaznacza przy

tym, że ten artykuł jest jedynie odpryskiem prowadzonej przez niego szerokiej eksploracji i że będzie nadal zgłębiał temat badawczy, jakim jest obecność *ius Romanum* w całej twórczości Tadeusza Czackiego.

Urzeczywistnieniem tej deklaracji były dalsze publikacje dr. Jakubowskiego. W artykule „Elementy rzymskiego prawa karnego w dziełach Tadeusza Czackiego” (Jakubowski 2005b) autor koncentruje się na odnalezieniu elementów karnistycznych w jego twórczości. Odnajduje je, w niezbyt wielkiej jednak liczbie, w *Rozprawie o Żydach*, a także w komentarzu do Statutów Litewskich – *O litewskich i polskich prawach*. Przedstawia odwołania Czackiego do rozwiązań karnych rzymskich ustawodawców, mają one jednak raczej zdaniem łódzkiego romanisty na celu wykazanie się erudycją i podanie przykładów antycznych o charakterze negatywnym niż szczegółowe analizy porównawcze. W podsumowaniu Jakubowski dość przewrotnie zwraca uwagę na zawartość księgozbioru Czackiego, do którego wchodziły niejednokrotnie rzadkie rękopisy i cenne dzieła, nabyte w dość niejasny sposób. W ten nieco humorystyczny sposób (jakże właściwy dla uosobienia dr. Jakubowskiego) wiąże okoliczności wejścia w posiadanie tej niezwykle wartościowej kolekcji „z prawem karnym, ale zapewne nie rzymskim” (Jakubowski 2005b, 108). Zaznacza też w przypisie 3 (Jakubowski 2005b, 101), że tekst ten to pewien fragment kończącej już rozprawy habilitacyjnej.

„Z badań nad prawem rzymskim w twórczości Tadeusza Czackiego” to artykuł opublikowany w 2008 r. (Jakubowski 2008a), w którym dr. Jakubowski dokonuje przeglądu dalszych dzieł Czackiego: *O dziesięcinach*, *O rzeczy menniczej w Polsce i Litwie* i *O Prawach Mazowieckich* pod kątem występowania w nich elementów prawa rzymskiego. Odnajduje te przywołania i na ich podstawie nieco pewniej już ponawia supozycję, że Czacki negował rolę prawa rzymskiego w procesie tworzenia dawnego prawa polskiego, czynił to jednak *contre coeur*, oraz że w istocie był zafascynowany działalnością prawotwórczą Rzymian, co może świadczyć o „cichej, niewyrażanej dukiem, aprobacie obecności *ius Romanum* w dawnym prawie polskim” (Jakubowski 2008a, 198).

W tym samym roku, co poprzednia praca, ukazało się „Kilka słów o obowiązywaniu prawa rzymskiego w dawnym prawie polskim w świetle dzieła Tadeusza Czackiego *O źródłach praw, które miały moc obowiązującą w Polsce i w Litwie*” (Jakubowski 2008b). Autor powtarza tu swoje ustalenia, analizując ostatnią pracę Czackiego, która ukazała się dukiem, a w której łągodzi on nieco swoje negatywne nastawienie do prawa rzymskiego i zauważa w jego poglądach „wygaśnięcie polemicznego ognia” (Jakubowski 2008b, 97). Analizując dokładniej treść dzieła, łódzki romanista upatruje w powściągliwości Czackiego i braku wyraźnej negacji wpływu *ius Romanum* „nieśmiałej próby zmiany stanowiska i rehabilitacji własnych opinii” (Jakubowski 2008b, 97). Łódzki romanista rozwija też przypuszczenie, że pewne naiwności i przekłamania w ocenie prawa rzymskiego występujące w pracach Czackiego wynikają z nieumiejętnej analizy źródeł, na co wpłynął

brak systemowego wykształcenia prawniczego. Nie wystarczyła bowiem świetna znajomość łaciny i pasja samokształceniowa w tym zakresie.

Kolejna publikacja dr. Jakubowskiego „Twórcy i apologeci prawa rzymskiego w opinii Tadeusza Czackiego” ukazała się dopiero po pięciu latach, w 2013 r. (Jakubowski 2013). Autor analizuje w niej głębiej źródła wiedzy Czackiego o prawie rzymskim, prześwietlając zasoby jego rodzinnej oraz osobistej biblioteki pod kątem źródeł i literatury prawa rzymskiego, z którą badacz mógł się zapoznać. Dokonuje zestawienia postaci antycznych prawotwórców oraz innych postaci – oratorów, polityków, poetów, jurystów, komentatorów – mających wpływ na kształt *ius Romanum* i pojawiających się w dziełach Czackiego, o których ten miał imponujący zasób wiadomości. Nie pomija tu polskich osobistości, głównie doby Renesansu, ale również i poprzedniej epoki, odwołujących się do prawa rzymskiego (Kazimierz Wielki, Jan Ostroróg, Jakub Przyłuski, Tomasz Drezner, Piotr Rojzjusz), do których poglądów Czacki odnosił się raczej niechętnie. Zauważa natomiast milczenie Czackiego w odniesieniu do Kodeksu Andrzeja Zamoyskiego oraz Kodeksu Stanisława Augusta, zawierających elementy wpływów *ius Romanum*. W artykule Jakubowskiego pada dość ostra ocena twórczości Czackiego, którą w jego opinii „trudno uznać za czystą naukę”, ma ona raczej charakter „paranaukowy”. Łódzki romanista trafnie przy tym zauważa, że „metoda antykwaryzmu i erudycyjnego opisu, choć charakterystyczna dla wieku Oświecenia, nie może zastąpić rzetelnej analizy źródeł i jej następstw”, zaś w dążenia Czackiego do nabycia takich umiejętności raczej należy wątpić.

W 2015 r. ukazała się publikacja z okazji 1450. rocznicy śmierci cesarza Justyniana, w której Ireneusz Jakubowski umieścił swój tekst „Cesarz Justynian – człowiek i prawodawca w opinii Tadeusza Czackiego” (Jakubowski 2015a). Zawarł w nim poglądy na temat Justyniana wydobyte z twórczości antykwarysty. Okazuje się, że były to opinie niezbyt pochlebne: Jakubowski wylicza tu zarówno te z nich, które odnosiły się do samej osoby cesarza, jak i do jego ustawodawstwa, pozytywne reakcje Czackiego zdarzały się dużo rzadziej. Ostre słowa nie uniknął również współpracownik Justyniana – Trybonian. W podsumowaniu łódzki romanista zauważa, że negatywne oceny Czackiego w stosunku do cesarza Justyniana nie zawsze wytrzymały próbę czasu, a ponadto wynikały w dużej mierze z jego krytycznej postawy wobec prawa rzymskiego jako źródła inspiracji w ogóle.

Ten sam rok 2015 przyniósł również druk artykułu „Rozważania o prawie i jego nauczaniu w korespondencji Hugona Kołłątaja z Tadeuszem Czackim” (Jakubowski 2015b). Doktor Jakubowski sięga w nim do poglądów tych dwóch wybitnych postaci życia naukowego przełomu XVIII i XIX w. na prawo oraz jego nauczanie w Polsce. Jest to tym samym publikacja opracowana na marginesie głównych badań dotyczących wiedzy o prawie rzymskim zawartej w pismach Czackiego. Bazą do tytułowych analiz są listy wymieniane obficie pomiędzy obydwoma osobistościami. Na ich podstawie Jakubowski stwierdza, że mimo niezbyt

znaczących różnic w analizowanych poglądach „Czacki chyba prezentował bardziej światły i rzeczowy pogląd na kwestię nauczania *ius Romanum*”, bowiem Kołłątaj postulował włączenie do programu nauczania jedynie mocno okrojonego prawa rzymskiego, zaś w Liceum Krzemienieckim, założonym przez Czackiego, wykład prawa rzymskiego nie ustępował ówczesnemu wykładowi uniwersyteckiemu (Kodrębski 1990, 49).

„Some remarks about Roman law in Tadeusz Czacki’s *opus magnum*” to artykuł w księdze dedykowanej *Mater familias* polskiej romanistyki – prof. Marii Zabłockiej (Jakubowski 2016a). Stanowi on zasadniczo syntetyczne podsumowanie badań Jakubowskiego nad prawem rzymskim w twórczości Czackiego, tym razem w języku angielskim.

Nieco podobny charakter ma kolejny artykuł „O prawie rzymskim w *opus magnum* Tadeusza Czackiego słów kilka” (Jakubowski 2016b), zawierający dokładniejsze przedstawienie stosunku założyciela Liceum Krzemienieckiego do instytucji prawa rzymskiego prywatnego i publicznego w komentarzu Czackiego do *Statutów Litewskich*. Niektóre z nich publicyista oświeceniowy akceptował, a także uznawał ich wpływ na prawo polskie i litewskie. Skłania to łódzkiego romanistę do wniosku idącego najdalej z dotychczasowych, że Czacki „był skrytym wielbicielem prawa rzymskiego” (Jakubowski 2016b, 354)⁵.

Ostatnią publikacją dr. Jakubowskiego, co okazało się jeszcze przed jej ukazaniem się drukiem, wskutek jego przedwczesnej śmierci, było „Rzymskie przeszukanie *perquisitio lance et licio* w opinii Tadeusza Czackiego” w księdze jubileuszowej, będącej jednocześnie podziękowaniem dla prof. Anny Pikulskiej-Radomskiej (Jakubowski 2020)⁶. Autor miał na celu przybliżenie dość kontrowersyjnego środka dowodowego, jakim była rewizja w domu oskarżonego w antycznym Rzymie, odnosząc je do komentarza Czackiego do *Statutów Litewskich*. Erudyta epoki Oświecenia odwoływał się bowiem przy objaśnianiu tej instytucji do prawa rzymskiego, odmawiając mu również przy tym wpływu na prawo polskie. Trzeba na marginesie stwierdzić, że jest to chyba najbardziej dogmatyczna publikacja w dorobku Jakubowskiego. Analizuje on bowiem, przy okazji tytułowego przeszukania, odpowiedzialność za *furtum* w prawie rzymskim oraz środek dowodowy *perquisitio lance et licio* w rzymskim procesie cywilnym wraz z zasadami jego zastosowania.

Polskiemu środowisku nie było dane poznać treści pracy habilitacyjnej przygotowywanej przez dr. Ireneusza Jakubowskiego. Z powyższego przeglądu jego

⁵ „Kto wie, czy przygotowywana, a w każdym razie, pozostająca w zamierzeniach autorskich, nowa redakcja *O litewskich i polskich prawach*... nie zaakcentowałaby wyraźniej jego wielkiej, choć skrywanej umiejętnie aprobaty dla prawa Rzymian, nie przyniosłaby odejścia od teorii normańskiej pochodzenia prawa polskiego i uznania choćby pośredniej recepcji prawa rzymskiego przez prawo rodzime” (Jakubowski 2016b, 354).

⁶ W tym samym zbiorze Ireneusz Jakubowski opublikował ujmujące wspomnienie „O Profesor, o Ani...” (Jakubowski 2020, 17–21).

artykułów, zapowiadających meritum tej rozprawy i będących w istocie cyklem publikacji o prawie rzymskim w twórczości Tadeusza Czackiego, można wysnuć pewne wnioski dotyczące jej zawartości. Nie jest jednak intencją Autorów niniejszego sumarycznego opracowania zastąpienie w konkluzjach badawczych naszego nieodżałowanej pamięci Kolegi. Dość powiedzieć, że na hasło „Tadeusz Czacki” polscy romanści długo jeszcze będą reagowali jednoznacznym skojarzeniem – doktor Ireneusz Jakubowski.

BIBLIOGRAFIA

- Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego. Dział Kadr. N.d. „Dr Ireneusz Jakubowski”.
- Czacki, Tadeusz. 1800. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*. T. 1. Warszawa: J.C.G. Ragoczy.
- Czacki, Tadeusz. 1801. *O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy 1529 roku wydanem*. T. 2. Warszawa: J.C.G. Ragoczy.
- Czacki, Tadeusz. 1802. *O dziesięcinach w powszechności, a szczególniej w Polsce i Litwie, y koniecznej potrzebie utworzenia zmiany snopowej dziesięciny na osep zbożowy*. Kraków: Drukarnia Jana Maja.
- Czacki, Tadeusz. 1807. *Rozprawa o Żydach*. Wilno: Józef Zawadzki.
- Czacki, Tadeusz. 1809. *Czy prawo rzymskie jest zasadą praw litewskich i polskich i czy z północnemi narodami mieliśmy wiele wspólnych praw i zwyczajów? Rozprawa czytana w Krzemieńcu na otwarciu roku szkolnego 1808 w Gimnazjum Wołyńskim*. Wilno: Józef Zawadzki.
- Czacki, Tadeusz. 1811. *O prawach mazowieckich. Rozprawa czytana w Krzemieńcu na zakończenie roku szkolnego 14 lipca 1811*. Krzemieniec: Drukarnia Gimnazjum Wołyńskiego.
- Czacki, Tadeusz. 1835. *Pomniki historii i literatury polskiej. T. 1. Rozprawy Tadeusza Czackiego. O rzeczy menniczej w Polsce i Litwie*. Kraków: Michał Wiszniewski.
- Danowska, Ewa. 2006. *Tadeusz Czacki 1765–1813. Na pograniczu epok i ziem*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Godek, Sławomir. 2002. „Spór o znaczenie prawa rzymskiego w dawnej Rzeczypospolitej”. *Czasopismo Prawno-Historyczne* 54(1): 105–141.
- Godek, Sławomir. 2018. „Kilka spostrzeżeń o prawie rzymskim w Gimnazjum i Liceum w Krzemieńcu”. *Miscellanea Historico-Iuridica* 17(2): 189–213. <https://doi.org/10.15290/mhi.2018.17.02.11>
- Jakubowski, Ireneusz. 1984. *Prawo rzymskie w projektach kodyfikacyjnych polskiego Oświecenia*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakubowski, Ireneusz. 2000a. „Kilka uwag o działalności Tadeusza Czackiego jako prawnika”. W *Profesorowi Janowi Kodreńskiemu in memoriam*. Red. Anna Pikulska-Robaszkiewicz. 71–79. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Jakubowski, Ireneusz. 2000b. „Tadeusz Czacki – Jurist, Rechtshistoriker oder Aniquitätensammler”. W *Au-delà des frontières: mélanges de droit romain offerts à Witold Wołodkiewicz*. Red. Maria Zabłocka, Jerzy Krzynówek, Jakub Urbanik, Zuzanna Służewska. Vol. 1. 343–354. Warszawa: Liber.
- Jakubowski, Ireneusz. 2001. „Romanistyczne akcenty w działalności Tadeusza Czackiego w związku z 200-leciem ukazania się tomu I *O litewskich i polskich prawach*”. W *Przez tysiąclecia: państwo – prawo – jednostka: materiały ogólnopolskiej konferencji historyków prawa, Ustroń*,

- 17–20 września 2000 r. Red. Adam Lityński, Marian Mikołajczyk. Tom 2. 60–68. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Jakubowski, Ireneusz. 2005a. „Tadeusza Czackiego *Rozprawa o Żydach* a prawo rzymskie”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 72: 9–20.
- Jakubowski, Ireneusz. 2005b. „Elementy rzymskiego prawa karnego w dziełach Tadeusza Czackiego”. W *Contra leges et bonos mores: Przepięstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*. Red. Henryk Kowalski, Marek Kuryłowicz. 101–108. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Jakubowski, Ireneusz. 2008a. „Z badań nad prawem rzymskim w twórczości Tadeusza Czackiego”. W *Leges sapere: Studia i prace dedykowane Prof. Januszowi Sondlowi*. Red. Wacław Uruszczyk, Paulina Święcicka, Andrzej Kremer. 189–199. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Jakubowski, Ireneusz. 2008b. „Kilka słów o obowiązywaniu prawa rzymskiego w dawnym prawie polskim w świetle dzieła Tadeusza Czackiego *O źródłach praw, które miały moc obowiązującą w Polsce i w Litwie*”. *Acta Universitatis Wratislaviensis: Prawo CCCV* (3063): 95–103.
- Jakubowski, Ireneusz. 2013. „Twórcy i apologety prawa rzymskiego w opinii Tadeusza Czackiego”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 88: 49–70.
- Jakubowski, Ireneusz. 2015a. „Cesarz Justynian – człowiek i prawodawca w opinii Tadeusza Czackiego”. W *Justynian i prawo rzymskie*. Red. Krzysztof Szczygielski. 155–168. Białystok: Wydawnictwo Prymat.
- Jakubowski, Ireneusz. 2015b. „Rozważania o prawie i jego nauczaniu w korespondencji Hugona Kołłątaja z Tadeuszem Czackim”. *Studia Prawno-Ekonomiczne* 96: 81–94.
- Jakubowski, Ireneusz. 2016a. „Some remarks about Roman law in Tadeusz Czacki’s *opus magnum*”. W *Mater Familias: Scritti romanistici per Maria Zabłocka*. Red. Zuzanna Benincasa, Jakub Urbanik. 285–293. Warszawa: Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego.
- Jakubowski, Ireneusz. 2016b. „O prawie rzymskim w *opus magnum* Tadeusza Czackiego słów kilka”. W *Nil nisi veritas. Księga dedykowana Prof. Jackowi Matuszewskiemu*. Red. Marcin Głuszak, Dorota Wiśniewska-Józwiak. 345–356. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego. <https://doi.org/10.18778/8088-187-7.23>
- Jakubowski, Ireneusz. 2020. „Rzymskie przeszukanie *perquisitio lance et licio* w opinii Tadeusza Czackiego”. W *Cui bono? Księga jubileuszowa dedykowana Profesor Annie Pikulskiej-Radomskiej*. Red. Łukasz Jan Korporowicz, Dagmara Skrzywanek-Jaworska. 189–196. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kodreński, Jan. 1990. *Prawo rzymskie w Polsce w XIX wieku*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Kosmowska, Irena W. 1918. *Tadeusz Czacki jako jeden z twórców szkolnictwa polskiego 1765–1813*. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta.
- Nosaliuk, Natalia. Alexander Andreyczuk. 2014. „Mosty Łucka – przeszłość i teraźniejszość”. *Budownictwo i Architektura* 13(1): 349–358. <https://doi.org/10.35784/bud-arch.1952>